

ה"מוסד" והדורקיום המוסלמי- היהודי באלג'יריה הקולוניאלית

פרשת קונסטנטין, 12-13 במאי 1956

מיכאל מ' לסקר

מאמר זה דן בסוגיית היחסים בין מוסלמים ויהודים באלג'יריה הצרפתית בשנותיה האחרונות; עיקר עניינו של המאמר באוכלוסיית העיר-המחוז קונסטנטין. יהודי אלג'יריה היו מרוכזים שנים רבות בשלושת המחוזות המנהליים של המדינה: (Départements) אלג'יר, אוראן וקונסטנטין, אך להבדיל מאלג'יר ואוראן, שם נחשפו היהודים לתרבות המערב בכלל וצרפת בפרט מאז כיבוש הארץ בשנת 1830 על ידי הצרפתים, יהודי קונסטנטין נטו לשמר את מסורתם היהודית כאזרחים צרפתיים.¹

בניגוד ליהודי מרוקו ותוניסיה, נהנו יהודי אלג'יריה מלכתחילה ממעמד מועדף על יתר האוכלוסייה. עוד בשנים 1830-1870 הועברו סמכויות רבות מבתי הדין הרבניים לבתי המשפט הצרפתיים. בד בבד, בעידודה ובמעורבותה של יהדות צרפת, ובייחוד הודות לפועלו של יעקב אלטראס, ראש הקונסיסטוריה (Consistoire) במרסיי, הוקמה בשנת 1845 קונסיסטוריה במחוז אלג'יר. היה זה צעד משמעותי בתהליך הידוק הקשרים בין יהדות אלג'יריה לבין יהדות צרפת. יותר מאוחר, הוקמו קונסיסטוריות גם בשאר הריכוזים היהודיים הגדולים.²

השינוי במעמד המשפטי של היהודים, והתאזרחותם הצרפתית הקולקטיבית, העיבו במרוצת השנים על יחסי מוסלמים ויהודים ועל היחסים בין הקהילות היהודיות לבין האוכלוסייה האירופית באלג'יריה. האירופים ראו בהענקת האזרחות הצרפתית ליהודים כקבוצה, ובמתן זכויות אלקטורליות ואחרות, שבירת ההירארכיה המסורתית. הם התנגדו לעליית היהודים בסולם ההשכלה ובמוביליות חברתית וראו באלו איום על מעמדם. יתר על כן, חלק לא מבוטל מן האירופים הושפעו מהאנטישמיות המודרנית, אשר צברה תאוצה במטרופולין הצרפתי.³ כפי שפרשת דרייפוס התסיסה מתיישבים אירופים לפגוע ביהודים ברחבי אלג'יריה, כך גם המתחים בין יהודים, מוסלמים ואירופים, היו אחד

1 על יהודי אלג'יריה ראה: אביטבול (1993); שורצפוקס (1981); הירשברג, ב (1965); לסקר (1992); אנסקי (1950); שוראקי (1952); דרמנזיאן (1983).

2 שורצפוקס (1981), עמ' 42, 393.

3 סיון, עמ' 103-104.

הגורמים לפוגרום נגד יהודי קונסטנצין בימים 3-5 באוגוסט 1934, שבמהלכו נהרגו עשרים ושלושה יהודים – גברים, נשים וילדים – וכן שלושה מוסלמים.

בשנים שקדמו למלחמת העולם השנייה היתה הציונות באלג'יריה רדומה, אך ההתעוררות הלאומית בקרב האוכלוסייה המוסלמית הערבית-הברברית התגברה במידה רבה. בין נציגיה הבולטים היו פרחאת עבאס, מהמחנה החילוני המושפע מהתרבות הצרפתית; והשייח' עבד אל-חמיד בן בדיס, ממוצא ברברי, מהצד היותר מסורתי המייצג את הזרם הרפורמיסטי האסלאמי.⁴ בשנות השלושים התפלגו הלאומנים האלג'ירים לשתי קבוצות מרכזיות: האחת פעלה באלג'יריה עצמה, והשנייה, שבראשה עמד מסאלי חאג', החלה את פעולתה בצרפת בקרב אוכלוסיית הפועלים הצפון אפריקאים. מאוחר יותר קבוצה זו הרחיבה אף היא את פעילותה לתחומי אלג'יריה. מסאלי חאג' ומרבית תומכיו היו בעלי דעות אנטישמיות; הם הושפעו ככל הנראה מהתעמולה הגרמנית והאיטלקית של שנות השלושים ומהאווירה האנטישמית במטרופולין הצרפתי. אף שהם לא הרחיקו לכת בהבעת דעות כאלה בפומבי, האשימו אנשי מסאלי חאג' את היהודים בהיחלשותה הפוליטית של צרפת מבפנים ובשחיתות כלכלית וחברתית. לגבי אלג'יריה, טען מסאלי חאג' פעמים מספר, כי היהודים היוו מעין כלי שרת בידי הצרפתים לצורך שליטתם באוכלוסייה הערבית-הברברית, וכי במלאם תפקיד זה בלמו את קידוםם הכלכלי של המוסלמים. לדעתו, פקודת כרמיה משנת 1870 הפכה את היהודים לאדוני אלג'יריה.⁵

שנות מלחמת העולם השנייה, שלטון וישי, ביטול פקודת כרמיה, וחוקי הנומרוס קלאוזוס (numerus clausus) האנטישמיים שללו מהיהודים את אזרחותם הצרפתית, השירות הצבאי, החינוך הצרפתי הממלכתי ואת התעסוקה המקצועית והמנהלתית, והטילו עליהם מגבלות רבות. כל אלה היוו מקור למרירות אצל היהודים. ברם, בעקבות שחרור צפון אפריקה מעול וישי והשפעת מדינות הציר, והשבת זכויות היהודים, המשיכו רוב יהודי אלג'יריה לדבוק בתרבות ובמסורת הצרפתית, שהיו להם למופת. כאשר דומה היה כי הסכנה חלפה, המשיכה ההסתגלות השגרתית לכל דבר צרפתי, אף במרוצת המאבק האלג'ירי-הצרפתי לעצמאות בשנות החמישים ובראשית שנות השישים.

עם זאת, פעילות ציונית מוגברת יותר מבעבר ניכרה מאז 1943-1944. לאחר שחרור אלג'יריה מספיחי שלטון וישי, נתהדק הקשר בין השכבה הדקה של עסקנים ציונים מקומיים והפדרציה הציונית לבין הסוכנות היהודית לארץ ישראל והיישוב הארץ ישראלי. לאזור החלו להגיע שליחי המחלקות השונות של הסוכנות היהודית ונציגי "ההגנה" והמוסד לעלייה ב'. בשנים 1943-1952 סייעו אלו בהקמת תנועות נוער חלוציות או בחינוך התנועות שכבר היו קיימות, החדירו את רעיונות הקיבוץ הארצי, המאוחד והאיחוד של "חבר הקבוצות", והניחו תשתית להגשמה, להכשרה ולעלייה. גופים יהודיים נוספים הרחיבו את השפעתם לאלג'יריה, בין השאר הגוינט היהודי האמריקאי (JDC), "הקונגרס

4 סקירה בעברית בנושא ראה אביטבול (1980), עמ' 47-49.

5 לסקר (1992), עמ' 22-23.

היהודי העולמי", וארגון ההגירה היא"ס (HIAS). אומנם אלה שאפו לשפר את מעמדם הכלכלי והפוליטי של היהודים בתוך המדינה, אך במקביל הם פעלו להכנתם לעלייה או להשתלבותם בצרפת. גם ארגונים ותנועות הצופים הצרפתים היהודיים, בעיקר ה־Eclaireurs Israélites de France (EIF), הפכו להיות יותר פררציוניים והשתתפו בפעולות תרבותיות ובהנחת תשתית למנגנון להגנה עצמית בקהילות.

מלחמת האזרחים, שהחלה בשנת 1954, ביטלה כל אפשרות של נוכחות צרפתית ארוכת טווח או של יחסים יהודיים-מוסלמיים איתנים. אולם הטבח בסטיף שבמחוז קונסטנטין בחודש מאי 1945, שבמהלכו נהרגו אלפי מוסלמים בידי המשטרה ויחידות המיליציה הצרפתיות על שהתבטאו בגלוי בעד העצמאות, היה בבחינת נקודת מפנה שאין ממנה חזרה ומעין הקדמה למלחמה. המוסלמים הפכו מאז נחושים בדעתם לנתק את עצמם מצרפת בכל מחיר, אפילו באלימות.

תהליך זה טמן בחובו איום על היהודים, מכיוון שהצרפתים ידעו כי על מנת לשמור על מאחזיהם הקולוניאליים יהיה עליהם, בסופו של דבר, להפיס את דעת המוסלמים ולו גם על חשבון היהודים. מעתה מצאו האחרונים את עצמם בדילמה קשה: לתמוך במוסלמים או בצרפתים ובאוכלוסייה האירופית; לאחר מלחמת העולם השנייה הבינו היהודים שעליהם להלך על חבל דק. שליחי המוסד לעלייה ב', "ההגנה" והסוכנות היהודית, אשר הגיעו לאלג'יריה בשנת 1945, לא גינו את המוסלמים על מחאתם נגד צרפת בעקבות הטבח בסטיף. השליחים סברו כי המתרחש בין המוסלמים לבין הצרפתים נבעה מהתפכחותם של המוסלמים לנוכח השחיתות הצרפתית ומדיניות הממשל הקולוניאלי, וכי אלה היו בהחלט מניעים מספיקים להתקוממות. בדו"ח על הפעילות הציונית באלג'יריה מ־18 באוגוסט 1945, הם ציינו כי הטבח בסטיף לא הניע את המוסלמים לבטא רגשות אנטי־יהודיים או לפגוע ביהודים,⁶ אם כי יש עדיין לבדוק נקודה זו דרך המקור. במקור אחר נאמר כי המוסלמים הניחו ליהודים על מנת להפגין סולידריות מוסלמית־יהודית, או מתוך תקווה שלא לחזור על הפוגרום שהתרחש בקונסטנטין אחת־עשרה שנה קודם לכן. נציג הקרן הקיימת לישראל האחראי לצרפת וצפון־אפריקה ב־1947 הביע הערכה פסימית יותר של המצב. לטענתו, כתוצאה מניסיון הפיוס של הצרפתים יזכו המוסלמים לכניסה לתפקידים מנהלתיים ולמקצועות שבהם הוגבלו בעבר. הם יקחו מידי היהודים את התפקידים שמילאו מימים ימימה.⁷ לימים התברר כי היתה זו ההשקפה המציאותית ביותר.

הטבח בסטיף, ההקצנה בקרב הלאומנים והתגבשותו של ה־Front de Libération Nationale (הפל"ן), הלחץ שהפעילו המוסלמים על הצרפתים להעניק להם זכויות רבות יותר, לחץ המוסלמים על היהודים לבחור בין אלג'יריה מוסלמית לבין זו הצרפתית – כל אלה היו גורמים שלא זו בלבד שציינו את תחילת סופו של השלטון הצרפתי, אלא גם יצרו אווירה עגומה למדי לגבי עתידם של היהודים באלג'יריה. בתום מלחמת האזרחים,

6 אצ"מ S6/1985, 18 באוגוסט 1945.

7 פישר, לימים אריאל.

בשנת 1962, והענקת עצמאות לאלג'יריה, עזבו היהודים את הארץ משום שלא יכלו להתרגל למצב הפוליטי החדש.

הרקע לפרשת קונסטנטין: ינואר-מאי 1956

מלבד פעילות המוסדות הלאומיים הארץ ישראלים, ואחר כך הישראליים, בקהילות אלג'יריה, פעל בשטח גם "המוסד לתפקידים מיוחדים", שבראשו עמד איסר הראל. בשנים 1955-1956 הגיעו לאלג'יריה, תוניסיה ומרוקו שליחים מיוחדים, קציני צה"ל לשעבר, אנשי מודיעין ומדריכים, במטרה להכשיר נוער יהודי להגנה עצמית נגד פורענות ולהגשמה ציונית. בתקופת המאבק לעצמאות הושאלו גורמים אלה ל"מוסד" ופעלו מטעם גוף המכונה ה"מסגרת". בראש ה"מסגרת", שמרכו העצבים שלה היה בפריס, עמדו שלמה חביליו (בשנים 1955-1960) ואפרים רונל (בשנים 1960-1964). אם במרוקו הושם דגש בפעילות ה"מסגרת" על העלייה החשאית, הרי שבתוניסיה ובאלג'יריה התבססה מדיניות ה"מסגרת" בעיקר על הגנה עצמית.

ה"מסגרת" שיגרה שליחים להקמת סניפים באלג'יר, אוראן וקונסטנטין. הסניף הבעייתי ביותר בשנות החמישים היה בקונסטנטין, משום ששם התחוללו בעבר פגיעות ביהודים, ויחסי מוסלמים ויהודים היו מתוחים. יתר על כן, מאז אמצע שנות החמישים הפכה קונסטנטין לאחד ממעוזי הפל"ן. השליח הראשון של ה"מסגרת" בקונסטנטין היה "איבראהים" (שמו נשאר חסוי), המופיע במסמך שברשותי המתפרסם להלן גם בשם הצופן "דשא". במשך תקופת פעילותו, בשנים 1956-1957, הקים את מנגנון ה"מסגרת" באותו אזור. עוד בשלהי שנות הארבעים וראשית שנות החמישים צבר "איבראהים" ניסיון רב בענייני הגנה עצמית, ופעל בקרב נוער יהודי צפון אפריקאי מטעם המחלקה לענייני היהודים במזרח התיכון של הסוכנות היהודית והמוסד לעלייה ב'.

על פי עדותו משנת 1993, "איבראהים" הגיע לקונסטנטין עם אשתו ב-8 בינואר 1956. באותה שנה כבר חיו היהודים, המוסלמים והאירופים בעוצר קבוע משעה שבע בערב ועד לשעה שש בבוקר. זמן קצר לאחר בואו הוא נפגש עם כמה מפרנסי הקהילה בעיר – רשמיו מן ההנהגה הקהילתית היו מעורבים. הוא סבר שפעולות ה"מסגרת" חייבות להתבסס לא על ראשי הקהילה, אשר חששו למעמדם וליחסיהם עם השלטונות הצרפתיים, אלא על הנוער, והוא ניסה להקים שלוחה של "עורף ציבורי" מטעם ה"מסגרת". ייעודה של שלוחה זו, שפעלה בצרפת ובמרוקו, היה לסייע לשליחים הישראליים ליהנות מדריסת רגל בתוך הקהילה בשכבות שונות, ולגייסן למשימות שונות, לרבות איסוף מידע חיוני על הסביבה. ה"מסגרת" גם ניצלה היטב את העובדה שמספר לא מבוטל של צעירים יהודים באלג'יריה עברו אימונים בצבא הצרפתי בשנים 1956-1957, כאזרחים צרפתים.⁸

8 פרטים רבים נמסרו לי בסוגיה זו על ידי אנשי "המוסד" בראיונות, בעיקר שלמה חביליו, 21 ביולי 1988 ו-14 באוגוסט 1994; חגי לב, 15 בדצמבר 1994; זוניה גורן, בינואר 1995.

את עמוד השדרה של ה"מסגרת" בקונסטנטין היוו חברי תנועת הצופים היהודיים, ה-BIF. בשיטות גיוס דיסקרטיות הצטרפו צעירים ל"מסגרת". לטענת "איבראהים", "ג'ורג' (השם המלא חסוי וכן האחרים להלן) "היה מלכתחילה 'מספר אחד' של ה'מסגרת'. ביתו, והחנות שבה עבד עם אביו כחייט, הפכו למטה הפעולות שלנו... שני האחים אבנר ויונה, 'רישאר', 'פייר', 'ריימונד' 'Mémé', 'רובר' ועוד [נהיו לאנשי מפתח]... ולבסוף הצטרף אלינו גם המפקד הכללי של ה-BIF המכונה 'גיראפה'".⁹

לאחר שלבי התארגנות ראשוניים, פנתה ה"מסגרת" להשגת נשק, אשר נרכש במקום, ולסדרות אימונים מוגברות. בראשית אפריל 1956 קיבל "איבראהים" מה"מסגרת" מאה אקדחים וארגז תחמושת. הנשק פוזר בסליקים שונים שהוכנו במרתפים בבתי חברי הארגון.

באותה תקופה חתרה ה"מסגרת" להשגת חומר נפץ, כפי שנעשה בסניפי ה"מסגרת" במרוקו ובתוניסיה. אביו של "פייר" הכיר יהודי שעבד כמנהל מחצבה בעיר בטנה (Batna), כמאה ועשרים ק"מ דרומית לקונסטנטין. באמצעותו מסר אותו יהודי ל"מסגרת" חומר נפץ שנועד לפיצוץ סלעים. לדברי "איבראהים", כעבור שלושה שבועות הוא הגיע אל חנותו של אביו של "פייר", ובחדר אחורי ציפו לו מנהל המחצבה ואשתו. האישה העבירה מבטנה ברכבת חגורה של אצבעות חומר נפץ שהקיפה את מותנה, כדי לחמוק מן החיפושים בתיקים שערכו הצרפתים בדרכים ובתחנות הרכבת בניסיון לעצור את פעילי הפל"ן ותומכיהם.¹⁰

"איבראהים" מציין כי מתחילת ההתקוממות האלג'ירית בסוף 1954, במהלך שנת 1955 ועד לחודשים הראשונים של 1956, כלל לא השפיע המאבק האלג'ירי-הצרפתי על היהודים. אלו לא נבדלו מיתר האוכלוסייה בדרך כלל, ובמישור הארצי לא התרחשו פעולות בעלות אופי אנטי-יהודי מובהק. יתרה מזאת, נראה שארגוני השחרור נזהרו מלפגוע ביהודים כיהודים, ופגיעות באוכלוסייה זו היו בגדר מקרים בודדים. ברם, בסוף מרס ובתחילת אפריל 1956 החלו להתבצע פעולות שכוונו באופן ברור כנגד היהודים, תופעה שהעלתה זיכרונות מרים מימי הפוגרום באוגוסט 1934.¹¹ בתיאום עם מטה ה"מסגרת" בפריס, ובעת ביקורו של חביליו בקונסטנטין (אפריל 1956), הוחלט להזהיר מספר פעילים של תנועות השחרור או תומכיהם מפני ההתדרדרות שעלולה לחול ביחסי מוסלמים ויהודים בקונסטנטין. "ג'ורג'" הביא אל ביתו מכונת שכול של ה-BIF, ושם שוכפל כרוז בערבית שנשלח בדואר לכמאה וחמישים כתובות. בכרוז נאמר כי המצב בקונסטנטין שונה ממה שהיה באוגוסט 1934, וכי עתה יחזירו היהודים מנה אחת אפיים על כל פגיעה בהם. מידיעות שהגיעו אל ה"מסגרת" התברר, כי הכרוז אכן עורר דאגה מסוימת בחוגי הלאומנים לגבי האפשרות של פעולות גמול.¹²

9 עדותו של "איבראהים" מ-1993.

10 שם.

11 ראה מסמך "איבראהים".

12 ראיון עם שלמה חביליו, 21 ביולי 1988; עדותו של "איבראהים" מ-1993.

חנויות הרוסות של יהודים בקונסטנטין, 5 באוגוסט 1941

אם נסתמך על עדותו של "איבראהים", באפריל 1956 כבר היתה ה"מסגרת" בקונסטנטין מאורגנת היטב, עם מאה חברים, חוליות ומפקדי חוליות, ועם נשק ומימנות בלחימה בשטח בנוי. טוען "איבראהים": "הקפדנו אפילו לשלוח מספר בחורים לאימונים מזורזים בישראל". במקביל התפתחה שלוחת "העורף הציבורי" בקרב אנשי ציבור אשר החלו בהדרגה להזדהות עם עקרונות ה"מסגרת". משלחת של אנשי ציבור אורגנה לסיור בישראל, כדי לקרבם אל מטרות הארגון ולנטוע בהם גאווה ורצון לעמוד על נפשם בעת פעולות הטרור.

חודש רמדאן המוסלמי החל באמצע אפריל 1956. חרף העובדה שקונסטנטין שימשה יורה פעילה של ארגוני השחרור האלגייריים, היתה זו תקופה של רגיעה בלוחמה. יחד עם זאת, "איבראהים" חשש שעם בוא חג עיד אל פיטר המסיים את הרמדאן, עלולות להתבצע פעולות נגד השכונה היהודית בעיר, ולכן נכנסה ה"מסגרת" לכוננות. בשבת, ה'12 במאי, בעיצומו של עיד אל פיטר, תוכנן שמספר חוליות תהיינה בכוננות גבוהה; וכי חוליה אחת, אשר התאמנה באותו יום בבית הכנסת, לא תחזיר את נשקה לאחר האימונים, אלא תסייר הלוך ושוב ב"Rue de France", הרחוב המרכזי של הרובע היהודי, הגובל בחלקים אחרים של העיר. חוליה שנייה התמקמה בבנין הקונסיסטוריה, באזור Place de la Galette, שהוא גם כיכר השוק העממי לירקות. חוליה שלישית היתה בעתודה; הוסכם שהכוננות של חוליות ה"מסגרת" תימשך עד השעה שתיים אחר הצהריים.¹³

לפי המסמך שבידינו, אשר נכתב על ידי "איבראהים" באותה תקופה, בשעה 12:20¹⁴ נזרק רימון אל תוך בית-הקפה היהודי שבבעלות פרדיננד סבאח. מן ההתפוצצות נפגעו שלושה עשר יהודים, אחד מהם באופן אנוש. אנשי החוליה שהיו ברחוב הגיעו מיד אל המקום; נשים יהודיות עמדו על המרפסות וצעקו, ואחת מהן הצביעה בידה אל הכיוון שאליו נמלטו מטיל הרימון והנלווים אליו. אנשי ה"מסגרת" הצליחו להרוג את קבוצת מטילי הרימון, ובאותו זמן שלפו אנשי החוליה בכניין הקונסיסטוריה את נשקם, ואילצו את היושבים מחוץ לבית-קפה מוסלמי סמוך למקום להיכנס אל תוך בית הקפה ולנעול את הדלת. לא ברור אם הכוונה היתה להגן עליהם או להחזיקם כבני ערובה.

לפני כניסת הצבא הצרפתי, שהגיע למקום האירוע באיחור, לא נמנע מתושבים יהודים, שהיו אחוזי בהלה מההתפוצצות או משולהבים כתוצאה מתפקוד צעירי ה"מסגרת", להשתמש בנשקם הפרטי נגד מוסלמים.¹⁵ "איבראהים" גורס כי באותו יום ה"מסגרת" עשתה כמיטב יכולתה למנוע זאת. עד לכניסת הצבא, נהרגו על ידי אנשי ה"מסגרת" כעשרים מוסלמים ונפצעו כעשרה. המתח שנוצר באותו יום לא פג גם למחרת, כאשר יהודים חמושים, רובם מבוגרים ללא השתייכות ל"מסגרת", פתחו באש לכל הכיוונים והרגו שישה מוסלמים.¹⁶

שליחי ה"מסגרת" באלג'יריה דאו נוהגים לטעון כי כתוצאה מיוזמת ארגונם ב'12 במאי, הצטמצמו הפיגועים המופנים נגד יהודים בקונסטנטין. ייתכן שהערכה זו תקפה לגבי אותה תקופה, אך העימות בין הקבוצות הרבות של האוכלוסייה נמשכה לסירוגין ברחבי המדינה עוד כשש שנים. מאז שנת 1961 ועד קיץ 1962 גבר גל הטרור האלגיירי; ומצד שני עלה כוחם של ה-Ultras הפררפשיסטים בקרב שוליים רחבים של מתיישבים אירופים, שבניגוד לנטיית ממשלת צרפת להעניק למוסלמים עצמאות, לא היו מוכנים לוותר על "אלג'יריה הצרפתית". אל שורות ה-Ultras, בייחוד ארגון הטרור

13. עדותו של "איבראהים" משנת 1993.

14. בעדותו של "איבראהים" משנת 1993 הוא מצביע על השעה 12:00.

15. על כלי נשק פרטיים ראה במסמך המתפרסם בהמשך המאמר.

16. שם.

ה־Organisation de L'Armée Secrète (OAS), הצטרפו צעירים יהודים רבים; אפשר גם שחלק מפעילי ה"מסגרת" הצטרפו לשורות ה־OAS מבלי לנטוש אותה, אולם קשה לאשש זאת. קיימת סברה נוספת, והיא שמספר צעירים מה"מסגרת" נטשו את שורותיה לטובת ה־OAS וקבוצות אחרות מטעם ה־Ultras, ובכך איימו על קיומה ומעמדה של ה"מסגרת" במגזר היהודי.

האפשרות של השתייכות צעירים יהודים למחנה ה־Ultras בשנים 1961–1962 הדאיגה את ראשי ה"מסגרת" בצרפת ובישראל. דיונים בנידון התקיימו בחדרי חדרים,¹⁷ וגם העיתונות הישראלית, בעיקר זו המקורבת לשלטון, הביעה הסתייגות מוחלטת מהשתתפות יהודים במעשי טרור נגד מוסלמים.¹⁸ אם כן, ה"מסגרת" לא תמיד יכלה לספק תשובות הולמות לבעיות הטרור החוזרות ונשנות, וככל הנראה נחשפה לתחרות סמויה עם ארגונים צבאיים־למחצה לא־יהודיים, שהיו עלולים לכרסם בהשפעתה. הענקת העצמאות לאלג'יריה בקיץ 1962 הביא לפירוק סניפי ה"מסגרת" במדינה זו ולהיעלמות ה־OAS באלג'יריה, אף שאוהדי הארגון המשיכו להפגין את תמיכתם בו במטרופולין הצרפתי.

17 מידע חסוי.

18 ראה, למשל, דבר מתאריך 4 אפריל 1962.

מסמך

ה"מסגרת" באלג'יריה בשנות החמישים
באחת מפעולותיה: הגנת היהודים בקונסטנטין

סודי ביותר¹

26.5.56

אישי

מאת: מפקד ה"מסגרת" בצרפת²

הנדון: פעולתנו בקונסטנטין ב-31.5.56-12

1. רצ"ב דו"ח של דשא³ – המפקד שלנו במקום – על המאורעות ופעולתנו בתאריך הנ"ל.

2. הדו"ח נכתב לאחר שקיימתי השבוע בהראל⁴ דיון לשם ניתוח הפעולה והסקת המסקנות הדרושות. הלקח שנלמד יועבר לידיעתם של אנשינו במקומות האחרים.

3. בדואר שעבר העברתי קטעי עתונות צרפתית המתארים הפעולה מבצעי הפעולה לא התגלו ככוח מאורגן.

4. לפעולה חשיבות מיוחדת לא רק מבחינה מעשית אלא מהוות דוגמא מבחינה מורלית.

5. מאז המקרה עברו שבועיים ובעיר זו לא נעשתה כל פעולה נגד היהודים.

בברכה,

מפקד ה"מסגרת"

1 לראשי "המוסד" בישראל.

2 האחראי לפעולות גוף זה מטעם "המוסד" בצפון אפריקה בשנים 1955-1960, בעיקר בתחומי העלייה החשאית, פעולות מגן, ומודיעין יהודי.

3 הכוונה ל"איבראהים".

4 הכוונה לסניף "המסגרת" באלג'יריה, או לאלג'יריה עצמה בשפת המחותרת.

הנדון: דריח פעולה המאורעות בקונסטנטיין בימים שבת וראשון 12-13.5.1956

נא עיין מפה מצורפת⁵

א. כללי

1. המרכז של ההתקוממות הערבית באלג'יריה הנו מחוז קונסטנטיין שבירתו היא העיר קונסטנטיין. מספר האוכלוסייה שבעיר כ-180,000 נפש. רובם המכריע מוסלמים 150,000 נפש. השאר מתחלקים ליהודים 16,000-20,000⁶ וצרפתים, מצבה הגיאוגרפי המיוחד של העיר בהיותה עיר הררית אפשר למורדים⁷ להתבצר בסביבתה ולנתקה כמעט כליל משאר מחוזות הארץ.

3. יהודי העיר מרוכזים ברובם הגדול ברובע מוגדר, אם כי פה ושם הוא משתלב החוצה ופנימה בתוך הרובע המוסלמי. יהדות זו שומרת בלבה עד היום זכר מאורעות הדמים של 5.8.34. היום בו ערכו הערבים טבח ביהודים בהשאירם כשלושים בתי אב מיותמים. אם כי באותו יום דמים לא נתנו יהודים אלה להוליכם כצאן לטבח, ולמרות אדישות השלטונות הצרפתים ואי התערבותם, עמדו מספר יהודים על נפשם.⁸

ב. הרקע

1. עד לפני כחודשיים נראה היה שערביי המקום, כרובם של ערביי צפון אפריקה, היו עסוקים במאבקם נגד השלטון הצרפתי ולא הרשו למניעים פנימיים או חיצוניים להצליח להעביר את מאבקם לעבר המיעוט היהודי השוכן בתוכם. אך לפתע הופרעה שלווה יהודי קונסטנטיין ע"י הטלת פצצה בבית קפה יהודי ופציעת שמונה יהודים. יש לציין שאם כי עד אז נהרגו או נפגעו יהודים ע"י ערבים פה ושם לא נראה דבר זה אלא כחלק ממערכת הארועים השונים הפוקדים את הארץ מאז תחילת המרד. מאז הטלת הפצצה החלה שרשרת התקפות מכוונות ומתוכננות מראש נגד סוחרים יהודים בחנויותיהם, בפתח בתיהם ופצצה שניה שהוטלה לתוך בית קפה יהודי במרכז הרחוב הראשי החוצה את הרובע היהודי. עם הטלת פצצה זו, לפני כששה שבועות, זעמם של היהודים הגיע לשיאו והמון יהודי עשה ליניץ" למספר ערבים שישבו באותה עת בבית קפה סמוך ואשר לשם ברחו המתנקשים.

2. המצב הבטחוני הכללי בעיר היה, עד להתחלת חודש מאי הנוכחי, מצב של תהוה ובוהו. האחראים היחידים לבטחון בפנימי בעיר היו אנשי המנהלה האזרחית אשר שלטו

5 מפה לא צורפה למסמך שנמסר לידי.

6 מקורות אחרים מציינים כי בשנת 1956 היו יהודים בקונסטנטיין. בנושא זה ראה לסקר (1994), עמ' 311.

7 תומכי הפל"ן וקבוצות שחרור אחרות.

8 בנושא הפוגרום ראה במיוחד: אביטבול (1986), עמ' 22-24; לסקר (1992), עמ' 18-20; אורון ב (1979), עמ' 425-428; אורון (1973), עמ' 23-40; אנסקי (1950), עמ' 67; פישר.

בעזרת כוחות המשטרה, ומספר פלוגות עזר של C.R.S.° שהובאו מצרפת. כל אזרח אירופי היה רשאי לבקש רשיון לנשיאת נשק. ממקורות רשמיים ידוע לנו כי ליהודים הוצאו כ־900 רשיונות.

3. ברור היה כי נשק זה הנו קנינם האישי של בעליהם אשר רובם המכריע אנשים קשישים בעלי משפחות הצמודים למקומות מגוריהם. הורגש הצורך הדחוף, להפעלת יחידות שלנו ככוח מבצעי, שאפשר יהיה להטילו לנקודות תורפה, לאור אפשרויות של התקפות פתע מקומיות, שמטרתן פגיעה גופנית ביהודים, הטלת מורא ושתוק חיי המסחר.

4. לקראת סוף החודש רמזן, הורגשה מתיחות כללית בעיר לאור שמועות על בצוע מעשי טרור מוגברים במשך ימי החג הערבי.

ג. השיטה

1. אנשינו הועמדו במצב כוונות. ניתנו הוראות לפעולה למקרה של אזעקה.
2. הוצאו פטרולים ברחובות העיר במגמה למנוע פגיעה ביהודים.
3. כעתודה יחידה מזוינת בבסיס משך כל שעות היממה.
4. הופעלה רשת ידיעות המבוססות על בעלי בתי מסחר יהודים בנקודות תורפה באמצעות הקהילה ואישי צבור אחרים המשתייכים ל"מסגרת".

ד. תיאור הפעולה

1. ביום שבת 5.12 ניתנה הוראה לאחת הכתות, אשר התאמנה בין השעות 09:00-12:00 באחד מבתי הכנסת ברובע היהודי, לא להחזיר נשקה עם גמר האימון אלא לקיים סיור לאורך הרחוב המרכזי של הרובע (רח' פרנס)¹⁰ עד שעה 14:00. גודל הכוח – 6 איש מזוינים באקדחים. ההוראות שנתנו לכתה זו, כמו ליתר היחידות אשר ביצעו תפקידי פטרול בימים אחרים, למנוע פגיעות ביהודים ולעבור להתקפת נגד מיידית במקרה של מעשה איבה.

2. יד המקרה רצתה שאני יחד עם האיש המרכזי שלי¹¹ בלויית רעייתי עברנו בשעה 12:20 לאורך הרחוב הנ"ל. לפתע נשמע הד התפוצצות וקול צעקות פצועים. נתברר כי נזרקה שנית פצצה לתוך בית קפה יהודי ההומה מאדם אשר היווה מטרה גם בפעם הקודמת. מיד ראיתי אנשי הפטרול שלנו מגיעים למקום ההתפוצצות מהכוון השני של הרחוב. אנשינו נכנסו לפעולה והצליחו להרוג את מטיל הפצצה והנלוים אליו. הוריתי לאיש המרכזי שהיה אתי לפקד על הפעולה במגמה לפגוע בערבים ולבצע פעולת פנוי

9 תגבורת למיליציות הצרפתיות.

10 Rue de France.

11 הכוונה ל"ג'ורג' המוזכר לעיל. באותה תקופה, שעה ש"איבראהים" היה בחברת אשתו ו"ג'ורג'", ועם עוד איש שנשלח מהמטה (כנראה מפריס, אך לא דווקא), שבא לבדוק אפשרות להתקנת תחנת קשר חשאית עבור "המסגרת" בקונסטנטין, הם עמדו כחמישים מטר מן המקום בו נזרק הרימון, ולכן יכלו לפקח מקרוב על הנעשה (עדותו של "איבראהים" מ־1993).

הפצועים. המשכתי לקבל ידיעות כי המון יהודי שברובו היה מזוין מתכונן לפרוץ למרכז הרובע הערבי. הוריתי לאנשינו להשתלט על המצב כדי למנוע מעשים מבהלים העלולים לגרום לאבדות קשות בתוך ההמון ולתוצאות חמורות.

3. בינתיים, כל שאר הכתות אשר הגיעו מבתיהם עם שמע הדי הקרב תפסו עמדות החולשות על מבואותיו ויציאותיו של הרובע.

4. תוך עשרים הדקות הראשונות הגיעו למקום רק ששה שוטרים צרפתים מזוינים בתת מקלעים. כוח זה הרגיש עצמו ללא יכולת להשתלט על המצב, שולב בפעולה וכוון ע"י אנשינו... אנשינו פרצו לבתי קפה ומקומות עסק אחרים של ערבים אשר בקרבת מקום ההתנקשות וגרמו לאבדות ניכרות.

5. בשעה 13:00 נשמעו צפירות האזעקה בכל רחבי העיר. הוראות השלטונות קובעות כי במקרה של אזעקה חייבים כל האזרחים לפנות את הרחובות ויחידות ההגנה המרחבית,¹² הכוללות יהודים וקתולים, חייבות לצאת על נשקן ולתפוס עמדות קבועות מראש בפקוד קצינים המגויסים בשרות פעיל. לאחר מכן, הסתבר, כי אות האזעקה ניתנה לאחר שבמטה הצבא נודע על רצינות המצב והחשש למלחמת אזרחים.

6. בשעה 17:00 נתנה (!) אות הארבעה. מיד לאחר מכן חזרו החיים בעיר למסלולם הרגיל. סיכום האבדות: 13 יהודים נפגעו כתוצאה מזריקת הרימון לבית הקפה. אחד מהם מת אחר כך מפצעיו. אנשינו לא נפגעו. עד לכניסת הצבא לפעולה נהרגו ע"י אנשינו כ־20 ערבים ונפצעו כ־10. בכל רחבי העיר נהרגו ע"י פעולות תגמול צבאיות ערבים נוספים. כמרכן חיילים רבים השתוללו (ו)הרסו בתי עסק ערביים ושדדום.

7. המוראל היהודי באותו ערב היה גבוה מאד. המבצעים [אנשי ה"מסגרת"] עצמם לא פללו כי יהיה ביכולתם לבצע פעולה כזאת. יש לציין במיוחד הראשונים [שפגעו במטילי הפצצה בבית הקפה היהודי] אשר בהשתמשם בכלי נשק עודדו מאוד אנשי הכוח ומנעו אפשרות של היסוס ופחד. קצינים צרפתים ביניהם סגן הגנרל סיירו ברחובות הרובע ולא הסתירו קורת רוחם. מספרים כי אחד הקצינים פנה ליהודי ושאלו בחיוך: "מה קרה לפתע היום. האם היה בן גוריון עמכם בצהריים?"

מאורעות יום ראשון 5.13

1. מצב הרוח המרומם של יהודי העיר היה מהול במידה רבה דאגה וצפיה מתוחה לאשר עלולים הערבים לעשות כתגובה על הכישלון המר של יום אתמול. ביום זה הערבים לא הופיעו למקומות עבודתם הגובלים עם הרובע היהודי וכן שוק הירקות והפרות אשר נוהל כולו ע"י הערבים והמשרת בעיקר את היהודים, שבת כמעט כליל.

2. בשעות אחרי הצהריים, אם כי המו בתי הקפה של רחוב פרנס מבקרים וכן הרחוב עצמו מרוב מטיילים, האוויר היה דחוס מתיחות. ברחוב זה היו כחמשה שוטרים, אשר מתיחותם ולא מעט גם פחדם הגיעו לשיאם. בשעה 16:30 הרגיש שוטר אחד בתנועה

חשודה של ערבי בודד מול אחד מבתי הקפה. הוא טען נשקו מיד וצווה על הערבי להעצר ולהרים ידיו. שוטר שני שעמד בקרבת מקום קבל את הרושם שאכן פעולת התגמול הערבית החלה, הרים רובהו והרג את הערבי במקום. ירייה זו נתנה את האות לעשרות יהודים שרובם מבוגרים ואף זקנים ומרוב בהלה ומתיחות שלפו נשקם והחלו לירות על ימין ושמאל. לא עבר זמן רב וששה ערבים היו מוטלים ללא רוח חיים. כן נפצעו שני יהודים מיריות טועות. הצבא והמשטרה נכנסו מיד לפעולה.

ה. הערות

1. לא כמו ביום שבת, הפעולה הפזיזה של יום ראשון מצד ההמון היהודי גרמה לכעס מצד השלטון הצרפתי. לא מעט כעסו גם היהודים על עצמם. פורסמה הוראה רשמית מטעם מפקד הצבא על איסור נשיאת נשק לאזרחים אירופים ומספר שוטרים וחיילים אף החלו לחפש נשק אצל העוברים והשבים ברובע היהודי.
2. דיכאון שרר במשך יומים-שלושה אך בעקבותיו חלה התאוששות כללית, ובייחוד לאחר שאנשינו [מנהיגים יהודים מקומיים הקשורים במישרין או בעקיפין ל"מסגרת"] – בייחוד אנשי ציבור – נצטוו לפעול למען עידוד הרוחות. החלה גם פעולה קדחנית מצד האחראים בקהילה אצל השלטונות להגברת השמירה על חיי יהודים ואף גרמו שבאם הצבא לא יעשה זאת ייאלצו היהודים לקחת גורלם בידם. סגן ראש הקהילה (חבר שורה שלנו) אמר לקצין צבא גבוה: דע לך אדוני, אם נצטרך למות נמות בעמידה.
3. ברצוני לציין, שאלמנטים יהודים אופורטוניסטים ניסו ע"י עודד הפחד והדיכאון בקרב העדה לזכות בעמדות [מרכזיות]-ציבוריות, אך פעולתנו הנגדית נשאה פרי. ושוב עומדת דעת הקהל היהודית מאחורינו.
4. לדעתי, כל הצדדים הנוגעים בדבר, למדו במשך ימי המאורעות האלה לקח רב ובודאי הוציאו מסקנות חשובות:

הערבים:

- א. אין הדם היהודי ניתן לשפיכת חינם.
- ב. הרעש אשר מאורעות אלה גרמו בדעת הקהל העולמית לא היה לטובת הערבים באשר הדבר עלול להעמיד בצל התדרדרות לקראת שנאה גזעית.
- ג. האבדות הגופניות הרבות שסבל מספר רב של ערבים אשר בודאי לא היתה לו יד במישרין בהתקפה של יום שבת, הביא לא מעט לזעמו של הערבי הפשוט נגד טרוריסטים חסרי אחריות.

הצרפתים:

חלק ניכר של העתונות הצרפתית המקומית הטיחה אשמות כבדות בפני התושבים הצרפתים, מתוך חשש שמא ידם היתה בהעברת נקודת הכובד של המאבק הערבי לאפיקי סכסוכים עדתיים. דבר זה הניע השלטונות לנקוט באמצעי שמירה חמורים בתוך וסביב גבולות הרובע היהודי.

היהודים:

פעולת ההמון של יום ראשון, חזקה ההכרה הציבורית היהודית כי יש לתת רק לכוח ההגנה, המאורגן והממושמע על מפקדיו, את האחריות לפעול בשעת חרום (מספר ניכר של אנשי ציבור אחראים נמצאים כבר במסגרת ארגונו).

1. מסקנות

1. משימות רבות עומדות בפני הכוח המאורגן שלנו, שבמספר לא ניכרת חשיבותן לאחר המאורעות הנ"ל.
2. נסיגת כוחותינו והעלמותם, מתוך סיבות בטחוניות, ביום הראשון גרמה לכך שלא היתה יד מכוונת ברחוב היהודי כאשר קרה מה שקרה.
3. חיזוק ה"מסגרת", תוספת ציוד, אימון האנשים וחינוכם לביצוע משימותינו תוך נכונות ומשמעת מוחלטת.
4. הצורך בתכנון מקיף יותר לקראת אפשרויות פתוחות רבות.
5. שקידה להפעלת יתרון של אישי הציבור ומוסדות, העומדים בקשר אתנו, לביצוע פעולת הסברה, לשליטה ושמירה בפני פעולות פיזיות ובלתי מוסמכים של המון או בודדים, העלולים לסבך המצב ללא צורך.

בברכה,

דשא

הפניות ביבליוגרפיות

- אביטבול (1980) צמיחת המדינות החדשות באפריקה, יחידה 10: קולוניאליזם צרפתי, שלטון מסורתי ולאומיות חדשה בתוניסיה, באלג'יריה ובמרוקן, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב 1980, עמ' 47-49.
- אביטבול (1986) יהודי צפון-אפריקה במלחמת העולם השנייה, ירושלים 1986.
- אביטבול (1993) מכרמיה לפטן: אנטישמיות באלג'יריה הקולוניאלית, ירושלים 1993.
- אזרון (1973) C.R. Ageron, "Une émeute anti-juive à Constantine (Août 1934)", *Revue de l'Occident Musulman et de la Méditerranée* (1973), pp. 23-40.
- אזרון (1979) —, *Histoire de l'Algérie contemporaine: 1871-1954*, Paris 1979, Vol. 2.
- אנסקי (1950) M. Ansky, *Les Juifs de l'Algérie du décret Crémieux à la libération*, Paris 1950.
- דרמנזיאן (1983) G. Dermenjian, *Juifs et européens d'Algérie: l'antisemitisme Oranais, 1892-1905*, Jérusalem 1983.
- הירשברג ב' (1965) ח"ז הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, ירושלים 1965.
- לסקר (1992) מ"מ לסקר, יהודי המגרב בצל וישי וצלב הקרס, תל אביב 1992.
- לסקר (1994) M.M. Laskier, *North African Jewry in the Twentieth Century: The Jews of Morocco, Tunisia and Algeria*, New York & London 1994.
- סיון ע' סיון, "שנאת-ישראל באלג'יריה כתולדה של מצב קולוניאלי", פעמים 2 (תשל"ט), עמ' 92-108.
- פישר J. Fisher, *IIIe Conférence Juive Mondiale, pogrome de Constantine 3-5 Août, rapport présenté par Joseph Fisher, membre du Bureau exécutif du comité des délégations juives à la conférence juive mondiale de Genève*, אצ"מ S25/5217.
- שורצפוקס (1981) ש' שורצפוקס, היהודים והשלטון הצרפתי באלג'יריה: 1855-1830, ירושלים 1981.

